

УДК 321.02

<http://orcid.org/0000-0002-7344-410X>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1295212>

Ю. І. Калюжна

ПОПУЛІЗМ, ЯК ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті здійснюється спроба розглянути популізм, як політико-культурний феномен сучасної світової політики. Охарактеризовано сучасні політико-культурні коди, що детермінують «рейтинговість» політиків-популістів в реаліях сучасної політики. Акцентовано увагу на «демократичних ерозіях», що суттєво змінюють рельєф глобального політичного ландшафту XXI століття, спричинених «агресивною експансією» сучасних популістичних сил (рухів, партій, лідерів).

Ключові слова: популізм, політико-культурний феномен, політико-культурні коди, демократія, «ерозія демократії», ризики.

Ю. И. Калюжная

ПОПУЛИЗМ, КАК ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ

В статье осуществляется попытка рассмотреть популизм, как политико-культурный феномен современной мировой политики. Охарактеризовано современные политико-культурные коды, которые детерминируют «рейтинговость» политиков-популистов в реалиях современной политики. Автор акцентирует внимание на «демократических эрозиях», которые существенно изменяют рельеф глобального политического ландшафта XXI века, возникших вследствие «агрессивной экспансии» современных популистических сил (движений, партий, лидеров).

Ключевые слова: популизм, политико-культурный феномен, политико-культурные коды, демократия, «эрозия демократии», риски.

Y. Kaliuzhna

POPULISM AS A POLITICAL CULTURAL PHENOMENON OF CONTEMPORARY WORLD POLITICS

The article attempts to consider populism as a political and cultural phenomenon of modern world politics. Modern political and cultural codes that determine the «rating» of populist politicians in the realities of modern politics are characterized. The author focuses attention on «democratic erosions», which significantly change the relief of the global political landscape of the 21st century, which arose as a result of the «aggressive expansion» of modern populist forces (movements, parties, leaders). In times of globalization challenges of the twentieth century, populist politicians manipulate public consciousness using «socially sensitive topics» – poverty, unemployment, terrorism, war, migrants and others. We affirm that modern populism is a logical and unbreakable element of the recoding of global politics in the conditions of the «renewed world». The task of modern scientists must explore the nature, determinants, characteristics and risks of modern populism. Populism is a test of democracy for modern states, the only thing that remains open is how to cope with this challenge with Ukraine, which is in a state of democratic transformation.

Key words: populism, political and cultural phenomenon, political and cultural codes, democracy, «erosion of democracy».

Постановка проблеми. Сучасний популізм, виникнувши як «політичний тренд» ХХІ століття, стрімко набуває рис «агресивної експансії», що доводить «політичний успіх» популістів в США, країнах Східної та Західної Європи, Латинської Америки, Австралії, Арабського світу, Африки – це суттєво змінює рельєф глобального політичного ландшафту, провокуючи або поглиблюючи «ерозії демократії». В аналітичних доповідях та прогностичних проекціях, присвячених питанням міжнародної безпеки і стабільності, модератори сучасного суспільно-політичного дискурсу включають популізм в градацію ризиків майбутнього, нарівні з військовими конфліктами та тероризмом, зокрема, провідні експерти Atlantic Council – Мет'ю Барроуза, Роберт Меннінг та Оуен Деніелс – наголошують: «Зростання популізму, це загрозовий феномен сучасної світової політики, який провокує або поглиблює політичні та соціально-економічні кризи» [1, с. 24].

Реальність ХХІ століття є джерелом унікальних явищ і тенденцій, що докорінно змінили та продовжують змінювати світову політику, економіку, соціум, культуру, до них, беззаперечно, належить й феномен «сучасного популізму». Домінантними рисами сучасного популізму є: «агресивна експансія» - (комплекс специфічних характеристик: масштабність, турбулентність, динамізм, радикалізація тощо), «парадоксальність» - (представницька демократія є базовою детермінантою сучасного популізму), «багатоликість» - Д. Трамп (США), Г. Вілдерс (Нідерланди), А. Фухіморі (Перу), В. Орбан (Угорщина), П. Генсон (Австралія), Р. Ердоган (Туреччина), Р. Корреа (Еквадор), Й. Хайдер (Австрія), Р. Мугабе (Зімбабве), «Рух П'ять Зірок» (Італія), «Подemos» (Іспанія) та ін. – саме ці проблемні аспекти є «відкритими опціями» для новітніх дослідницьких кейсів. Відповідно, імперативом для сучасного наукового співтовариства стає фокусування

дослідницької рефлексії у площині теоретико-методологічної експлікації концепту «популізм».

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичний каркас концепту «популізм» було закладено в працях – М. Вебера, К. Маркса, Р. Міхельса, Г. Моска, Р. Оуена, В. Парето, К. Реннера, А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є та ін., проте змістовне оформлення теоретико-методологічної конструкції «популізму» відбулось завдяки науковим доробкам – У. Альтерматт, У. Бека, З. Бжезінського, А. Валіцкі, К. Вейланда, Ф. Вентурі, Е. Геллнера, А. Гржимала-Бюссе, Дж. Джермані, Д. Зіблатта, Г. Іонеска, Р. Кеннет, М. Конован, С. Лазаруса, С. Левіцкі, Д. Макре, Дж. ф. Манчіні, І. Мені, С. Московичі, Ф. Надрі, І. Сареля, П. Теггерта, А. Торре, А. Турена, П. Уайлза, С. Фаєра, Р. Хофстедтера, Е. Шилса та ін.

Проблематика «популізму» представлена широким спектром робіт вітчизняних дослідників – В. Андрійчука, В. Бебика, А. Бобрука, К. Ващенко, О. Вінничук, Д. Видріна, М. Головатого, М. Дем'яненко, С. Денисюк, І. Дзюби, О. Дубини, І. Кіянки, Л. Кочубея, В. Кривошеїна, Г. Куц, А. Лещенко, М. Михальченко, С. Мигаль, О. Нечосіна, В. Панченко, В. Полторака, Т. Радь, Н. Резанової, М. Томенка, Ю. Щербака, І. Юхновського, О. Яроша та ін.

Наукова спільнота, попри розгорнутий дискурс, не виробила консолідованої позиції, щодо сутності популізму, а відтак, запропоновані концептуальні матриці, дозволяють визначати «популізм», як ідеологію, доктрину, феномен, явище, рух, політику взагалі. В цьому контексті, виважено та коректно виглядає визначення українського дослідника О. Яроша: «популізм – це явище дисперсне, тобто воно є складовою багатьох політичних феноменів, утілюється в різноманітні ідеологічні форми та політичні стратегії» [9, с. 22]. Необхідно зазначити, в рамках даної статті автор пропонує розглянути «сучасний популізм», як політико-культурний феномен, що має складну природу та специфічні риси.

Метою статті є розгляд сучасного популізму як політико-культурного феномену сучасної світової політики.

Виклад основного матеріалу. У сучасному медійному просторі термін «популізм» є одним з найбільш вживаних, завдяки політикам, громадським діячам, журналістам, блогерам – суспільству пропонується спрощене, «шаблонне» визначення «популізму» – як формування популярності політиків за допомогою пропозиції виборцям «простих рішень – складних питань». Втім, подібне спрощення можна прирівняти до оптичного ефекту «боке» (bokeh – навмисного фокусування уваги на певних деталях на фоні «розмитості», «нечіткості»), коли поза увагою суспільства залишається складна природа політико-культурного феномену «популізм», його специфічні риси, справжні цілі, а головне – потенційні ризики.

Саме на «демократичних ризиках» акцентують увагу провідні експерти сучасного суспільно-гуманітарного дискурсу – З. Бжезінський, К. Вейланд, А. Гржимала-Бюссе, С. Левіцкі, Д. Зіблатт, М. Конован, П. Теггерт та ін., зокрема, роботі «Популізм і ерозія демократії» А. Гржимала-Бюссе, наголошує: «сучасний популізм став реальною загрозою для ліберальних демократій через зменшення терпимості, зневаги до опозиції, нехтування свободою слова, підрив офіційних інститутів демократії, знецінення неформальних цінностей, які покладено в основу демократії» [11].

Популізм є реальною загрозою для демократичної державності сучасної України, стверджує професор Г. Куц: «Популізм несе загрози демократичному розвитку країн, оскільки під гаслами популізму та шляхом використання інструментарію демократії владу можуть здобути особи, які спричинять реверс демократичних практик, що вже відбувалося в новітній історії України та призвело до появи двох Майданів» [6, с. 93]; Н. Резанова досліджуючи популістичні детермінанти легітимації влади констатує: «Саме нехтування майбутніми наслідками через зловживання риторикою та діями, що до вподоби більшості електорату, утримує країну в пастці популізму. Та

складність ситуації в тому, що цей популістичний цикл, повторюється багатократно в історії незалежної України» [8, с. 177].

Вітчизняні науковці та правозахисники групи «Першого грудня» – В. Брюховецький, Б. Гаврилишин, кардинал Любомир Гузар, І. Дзюба, Є. Захаров, М. Маринович, В. Панченко, М. Попович, В. Скуратівський, Ю. Щербак, І. Юхновський – презентуючи українському суспільству вкрай емоційне, проте науково виважене звернення, зазначили: «популізм охоче паразитує на соціальних бідах, лукаво спрощуючи складне, безсоромно експлуатуючи прості соціальні емоції, спокушаючи суспільство легкими шляхами до матеріального благополуччя і справедливості. Його порожні обіцянки і грізні «прокляття» на адресу «ворогів народу» – хабар втомленому суспільству. За них він прагне отримати прибуток в небачено великих розмірах. Йому не знайоме почуття відповідальності, отже він охоче тікає в уявну опозиційність. Популізм став реальною загрозою української державності. За самою своєю природою він не здатний до конструктивної роботи. Йому чужі національні, державні інтереси» [4].

Парадоксально, суспільно-політична реальність ХХІ століття, з одного боку, створила «комфортні умови» для сучасних демократій (модернізація демократичних інституцій, новітні форми «демократичних транзакцій», демократичні освітні проекти тощо); з іншого боку, – «несприятливі умови», до яких окрім глобалізаційних викликів, політичних та соціально-економічних криз, тероризму, військових конфліктів, можна зарахувати й феномен сучасного популізму. Відповідно, особливої уваги потребує аналіз детермінантів сучасного популізму, які можна представити наступним чином:

- 1) представницька демократія;
- 2) соціально-економічна криза;
- 3) харизматичний лідер.

На підтвердження, даного узагальнення наведемо декілька тверджень – П. Теггерт констатує: «Глобалізація, кризи економічного росту та інші

структурні обставини призводять до розчарування в певних суспільних групах, змушуючи їх приєднатись до популістичної політики» [10, р. 20]. І. Кіянка – «Гасла популізму спрямовані на людей з низьким кошиком доходів, малою заробітною платою, дуже часто ще й з низьким рівнем політичної та правової культури. Таке явище й веде до формування культури «масової людини», якою легко маніпулювати, навчити маслити «штампами» і стереотипами» [5, с. 27]; О. Ярош – «Міжнародний досвід доводить, що популістський рух активізувався в періоди, коли країни переживали переломні етапи своєї історії. При різких соціально-економічних зрушеннях, особливо тоді, коли ламалися старі підвалини, а нові ще не викарбувалися чітко і виразно, на політичну арену виходять популістські діячі» і додає: «Популізм розповсюджений найбільшою мірою серед верств з низьким рівнем політичної і правової культури і в умовах ще не зміцнених структур народовладдя. Нездатність мас відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира і ненавидіти його конкурентів - усі симптоми невисокої політичної культури досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки» [9, с. 21–25].

Політики-популісти «глобалізаційної доби» відверто спекулюють на «соціально гострих темах» – бідності, безробітті, тероризмі, війнах, мігрантах тощо, провокуючи радикальні настрої в свідомості сучасної людини. Провідний дослідник сучасного суспільно-гуманітарного дискурсу З. Бауман, аналізуючи «кризу сучасного світоустрою» наголошує на трансформації моралі, культури, психології: «Сучасне суспільство просочується антигуманізмом, а сучасна людина стає все більш дезорієнтованою, обмеженою й безпомічною» [2, с. 13], чим «безсоромно» користується «сучасний популізм». Підтримує дискурс й вітчизняний дослідник Т. Прядко, наголошуючи на тому, що «популізм паразитує на особливому стані й змісті масової свідомості, її насиченістю міфами, утопіями, стереотипами, які урівноважують психологічну тривожність,

невпевненість у майбутньому, втому від намагання зрозуміти й пояснити оточуючу дійсність, яка стрімко змінюється» [7, с. 141].

Вважаємо, в реаліях сучасної світової політики, «рейтинговість» популістичних сил (рухів, партій, лідерів) обумовлена сукупністю детермінантів, які синхронізуються з базовим імпульсом – «ною реальністю» - «ною нормальністю». Саме в форматі «оновленої реальності» відбувається творення нових кодів до розуміння суспільно-політичної реальності. Тож, сучасний популізм є логічним та невід'ємним елементом перекодування глобальної політики в умовах оновленого світу, на чому наголошує провідний експерт сучасності У. Бек: «процвітання сучасного популізму пов'язано з тим, що сила популізму є тим більшою, чим менше державна політика здатна давати відповіді на питання, які ставить перед нею радикально оновлений світ» [3, с. 26].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи аргументовані висновки провідних дослідників сучасності, стає цілком очевидним факт наявності кореляційного зв'язку між «сучасним популізмом», як політико-культурним феноменом та «ерозіями демократії», як ключовими ризикам сучасної світової політики. В умовах суспільно-політичної реальності ХХІ століття навіть держави, що мають «стійкий демократичний імунітет» (США, країни Західної Європи) не захищені від «вірусу» сучасного популізму, який призводить до виникнення або поглиблення «ерозій демократії». Втім, очевидним видається факт того, що «сучасний популізм» є «продуктом глобалізаційної доби», а його специфічні риси – «агресивна експансія», «парадоксальність», «багатоликість» – обумовлені «ною нормальністю» – «ною реальністю» притаманною новому суспільству. Процес «перекодування» всіх системних елементів сучасного суспільства: політики, економіки, культури, науки, суспільної свідомості відповідно до оновленого світу ХХІ століття змінить світ назавжди й створить унікальний дослідницький матеріал для новітньої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барроуз М. Будущее раскрито. Каким будет мир в 2030 году / Метью Барроуз; [пер. с англ. М. Гескина]. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 352 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
3. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; [пер. з нім. та наук. ред. О. Юдіна]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
4. Група «Першого грудня» закликала остерігатися популізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/2016/08/30/3874>
5. Кіянка І. Б. Популізм як феномен політичного життя / І. Б. Кіянка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2013. – Т. 21. – Вип. 23 (4). – С. 24–29.
6. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід Майданів / Г. М. Куц // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 1 (5). – С. 82–94.
7. Прядко Т. П. Актуалізація популізму як один із проявів зростання психологічної тривожності в умовах глобалізації / Т. П. Прядко // «Молодий вчений». – 2017. – № 9.1 (49.1). – С. 137–142.
8. Резанова Н. О. Популістичні детермінанти легітимації політичної влади в демократичних суспільствах / Н. О. Резанова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2016. – № 67. – С. 169–181.
9. Ярош О. Політичний популізм: теорія і практика передвиборного «флірту» / О. Ярош // Контекст. – 2002. – № 2. – С. 21–25.
10. Taggart P. 2000. Populism. Buckingham PA: Open University Press [Електронний ресурс] / P. Taggart. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/1513170980-populizm-kakov-on-i-chem-ugrozhaet-demokratii.html>

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017